

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAÏLO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котрлујевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашцијаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили и стојок“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власите</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајински балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харти Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демократијска странка и Споразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Споразум Цвејковић–Мачек 1939. године</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о стању међунационалних односа у републикама Југославије у првој деценији после Другог светског рата</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

ЈОВАНА ШАЉИЋ

ОСМАН ЂИКИЋ И ЊЕГОВ *ГАЈРЕТ*¹

Апстракт. – У тексту је приказан живот Османа Ђикића, пијемонта муслиманске омладине око српске националне идеје у Босни и Херцеговини с краја 19. и почетка 20. века, и нарочито његов рад на остваривању те идеје у виду јужнословенског уједињења, како је веровао, истог народа различите вере кога је спајала заједничка прошлост, судбина, традиција, култура, порекло и, пре свега, језик. Своју борбу Ђикић је водио на два начина: кроз сопствену родољубиву поезију и кроз политичко ангажовање коме је, у каснијем периоду, по сопственом признању, подредио своје литерарно стваралаштво.

Кључне речи: Осман Ђикић, Срби муслиманске вере, Босна и Херцеговина, књижевност, верски и национални идентитет

Година 1878. представљала је, на много начина, прекретницу у развоју јужнословенских друштава у веку који је, већ сам по себи, носио крупне историјске промене. Постављање све чвршћих темеља националног на место верског идентитета, обликовало је европски континент током читавог овог периода, преливајући се неминовно на његово Балканско полуострво. Већ почетком 19. века назирао се крај петовековној владавини османске управе која се све више повлачила пред надирућим националним покретима хришћанских народа Балкана. Године 1878, након вишедеценијске борбе, оружане и дипломатске, Кнежевина Србија је добила пуно међународно признање и самосталност. С друге стране, Аустроугарска монархија је окупирала Босну и Херцеговину, док је колевка српских средњовековних земаља остала да се и даље повија под влашћу

¹ Гајрет (тур. Gayret – труд, напор). Такође, назив гласила истоименог друштва чији је Ђикић био уредник.

оријенталне сабље. Тако је, и поред наизглед великог успеха, у српском друштву наступила апатија и разочарање услед очигледне чињенице да ратови за ослобођење и уједињење преосталих српских земаља нису завршени. Политичка и културна елита у Србији, књижевници, интелектуалци и други јавни радници, као и шира српска јавност, наставили су са занимањем и пажњом да прате догађаје не само у Косовском вилајету, већ и преко Дрине. Босна и Херцеговина је, уосталом, одувек сматрана историјски, етнички и традиционално српском земљом па је и нада за неким будућим уједињењем наставила да тиња у српском духу без обзира на привремено напуштање Босне као српског политичког циља, услед новонасталих догађаја. Ова нада ће бити додатно распламсавана и у наредним деценијама кроз активно ангажовање српске елите на националном уздицању босанскохерцеговачког становништва, пре свега кроз књижевнокултурне облике националног рада које је Србија повремено здушно и материјално помагала.

Овакав национални рад је, за разлику од оног спровођеног у Косовском вилајету, у Босни и Херцеговини подразумевао делање не само међу српским православним живљем, већ и међу муслиманима, и то у виду интензивније акције на њиховом придобијању за српску националну идеју. Такве идеје, иако на први поглед тешко остварљиве, нису биле сасвим без основа. За разлику од јужних српских земаља где су већину муслиманског становништва чинили етнички Албанци, у Босни и Херцеговини је преовлађивао словенски елемент међу муслиманским живљем, што је давало добру полазну основу за покушаје уобличавања српског националног идентитета међу верски хомогеним, али сасвим анационалним муслиманима. На босанскохерцеговачке муслимане се рачунало у будућим догађајима везаним за уједињење српских земаља па су се и акције у овом правцу нашле у средишту муслиманског питања у Србији, нарочито од последње деценије 19. века. Такви покушаји придобијања босанскохерцеговачких муслимана су постојали и пре 1878. године, међутим, ако је до аустроугарске окупације својеврсно политичко организовање и борба за муслимански елемент и била могућа, такво ангажовање Србије у Босни и Херцеговини је након 1878. године било сасвим онемогућено. Један од разлога је свакако била и тајна конвенција коју је краљ Милан склопио са Аустроугарском, обавезавши се да никакав пропагандни рад усмерен против Монархије у Србији неће бити дозвољен, мада је главни узрок лежао у укупној војно-политичкој немоћи младе Кнежевине и Краљевине Србије да се оваквим средствима супротстави великим силама у свом окружењу. Осим тога, Србија није била једина заинтересована страна у придобијању босанскохерцеговачких муслимана, што је читав национални рад међу овим живљем додатно отежавало. Због тога је у окупираној Босни и

Херцеговини, борба за национално уздизање препуштена пре свега пољу књижевности и културе која је имала да сноси и највећи терет у припреми терена за коначно ослобођење и уједињење српског народа. Да су и босанскохерцеговачки муслимани део српског народа, српски књижевнопропагандни рад је у наредном периоду имао сложен задатак да им објасни.

Непосредно по окупацији и успостављању аустроугарског режима у покрајини, ствар су у своје руке узели најпре српски књижевни часописи, настојећи да на својим странама окупе што више муслиманских аутора. Примера ради, од покретања *Босанске виле*, па све до 1892. године када наступа трогодишња пауза у књижевној сарадњи муслимана са овим листом, на њеним страницама су се нашли бројни књижевни прилози настали из пера муслиманских аутора. Оно у чему су овакви листови правили почетничке грешке било је брзоплето национално сврставање још увек чврсто верски оријентисаних, анационалних муслимана, који се још суштински нису били помирили с одласком Турске са Балкана. Тако су књижевни часописи често несмотрено етикетирали ову сарадњу као поистовећивање аутора са националним бојама које је лист заступао, без већег освртања на књижевну позадину овакве сарадње, што је у великом броју случајева производило ефекат супротан од жељеног, терајући муслиманске писце да се окрену најпре хрватским листовима а потом, из истог разлога, и режимском *Бошњаку*. У плејади муслиманских писаца који су сарађивали у *Босанској вили* нашли су се били Мустафа Хилми Мухибихић као први муслимански сарадник овог српског листа, што је уредништво посебно нагласило,² затим Сулејман Солоњанин коме је часопис пожелео добродошлицу у братско коло са жељом да се и други на њега угледају,³ Салих Казазовић чија је појава пропраћена сличним речима⁴ као и Риза-бег Капетановић који је представљен као син „познатог српског књижевника Мехмед-бега Капетановића“.⁵ На страницама *Босанске виле* се огласио и сам Мехмед-бег Капетановић Љубушак потписавши се као „Мухамедовац из Херцеговине“, истина не књижевним прилогом већ критиком народног говора у једном опису свадбених обичаја у Хер-

² Напомена уредништва испод текста Мустафе Хилми Мухибихића, *Нуман и Нејима*, Босанска вила, бр. 13. од 1. јула 1886. у Сарајеву, 197.

³ Напомена уредништва испод текста Сулејмана Солоњанина, *Фоча*, Босанска вила, бр. 9. од 1. маја 1888. у Сарајеву, 143.

⁴ Напомена уредништва испод песме Салиха Казазовића, *У џају*, Босанска вила, бр. 6. од 31. марта 1891. у Сарајеву, 197.

⁵ Напомена уредништва испод песме Риза-бега Капетановића, *У осами*, Босанска вила, бр. 10, год. V од 31. маја 1890. у Сарајеву, 149; Мехмед-бег Капетановић Љубушак је иначе био окорели присталица аустроугарског режима у Босни и Херцеговини и један од највећих заговорника тезе о богумилском пореклу „бошњачке“ нације.

цеговини објављеном у неком од претходних бројева часописа, на шта му је уредништво одговорило примерима из Вуковог речника, напоменувши читаоцима да је аутор уједно и писац *Народног блага*, што је „прва књига од мухамедовца издана на српском језику у Босни. Дакле не треба доказивати ко је и шта је тај одлични наш земљак и ваљани књижевник српски. Зна наш бег да је језик у сваког народа пречи од свега, па је ево устао у одбрану и неговање чистог српског народног говора. И ми се слажемо и одобравамо тај бегов корак, за то и доносимо ово неколико редака његових“.⁶ Ипак, најпознатији је био случај са *Босанском вилом* и младим Сафвет-бегом Башагићем који је касније, уз Мусу Ћазима Ћатића, постао један од најпознатијих примера књижевног и националног колебања међу босанскохерцеговачким муслиманима. Своје прве стихове Башагић је објавио управо у *Босанској вили*, што је уредник часописа Никола Кашиковић пропратио једним више него афирмативним коментаром, прилажући уједно и Башагићево писмо у коме се овај млади песник декларише као Србин мухамеданац.⁷ Башагић се убрзо јавно одрекао овог писма, а појавила се и прича да је писмо написао Љубо Мирковић, ђак петог разреда гимназије који је и наговорио Башагића да часопису пошаље своје песме. У сваком случају, Башагић више није сарађивао са „Босанском вилом“ а много година касније се Никола Кашиковић пожалио Хамдији Крешевљаквићу како је на неумесан начин одбио од *Босанске виле* младог Сафвет-бега Башагића.⁸ Убрзо након тога покренут је *Бошњак*, режимски часопис аустроугарских власти коме се окренула већина из ове прве генерације муслиманских сарадника *Босанске виле* и других српских часописа.

Тако се, донекле неславно, завршила прва политичко-књижевна акција на придобијању муслимана за српску националну мисао иако су се, по сопственом признању, многи од ових писаца стваралачки развијали управо под утицајем српске књижевности тога периода. И поред тога, љубав према српској књижевности још увек није подразумевала и љубав према српској нацији, што ће у пуној мери доћи до изражаја тек код сле-

⁶ Напомена уредништва испод текста Мехмед бега Капетановића, *Допис из Сарајева*, Босанска вила, бр. 7, год. V од 15. априла 1890. у Сарајеву, 111.

⁷ „Чуо сам да радо примате пјесмама од Србина Мухамедовца. С тога ево и мене као такога, да први звуци мојијех јавор-гусала одјекну у нашој Босанској вили. Од сада, ако Бог да и срећа јуначка, бићу марљиви сарадник вашег цијењенога листа, не само пјесмама, него и свачим другим што ми узиде од руке“, напомена уредника испод текста: *Беџ Башаџић с Невесиња равна, Рогољуйке*, Босанска вила, бр. 19–20. год. V, новембра 1890. у Сарајеву, 290.

⁸ М. Rizvić, *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887–1918*, Sarajevo 1990, 66.

деће генерације младих муслимана. У том смислу, 1878. година је по још нечему била специфична за босанскохерцеговачко друштво, нарочито његов муслимански део. Те, као и наредних година, рађале су се прве генерације муслимана које неће памтити турску управу и које ће, за разлику од својих деда и очева, раздвојити верски од националног идентитета стављајући у први план заједнички језик као средство спајања у један јединствени државни и национални организам. Будила се Скерлићева омладина и то онај њен део који је, како је сам Скерлић говорио, „показивао срећне склоности да се отргне од уско вероисповедне и анационалне политике старијих муслиманских нараштаја, и да се прилагоди модерним идејама и модерном животу“.⁹ Ова и оваква младеж је стасавала на Скерлићевим студијама *Омладина и њена књижевност*, *Српска књижевност* у 18. веку али и на омладинским часописима попут *Зоре*, *Босанске виле*, *Брајсџива* са својом чувеном крилатицом „Брат је мио које вере био“, *Отаџбине*, *Цариградског гласника*, *Бранковог кола*, *Србобрана*, *Сарајевске омладине* и других. Иначе овај период карактерише појава великог броја књижевних часописа који уз разна културна, певачка и спортска друштва усмеравају јавно мњење на читавом јужнословенском простору. У овоме је предњачио *Српски књижевни гласник* над чијом је појавом сваког новог броја, како је запазио Мирослав Крлежа „бдео цео књижевни подмладак родољубивих сањара“.¹⁰ Сам Скерлић је, као један од духовних вођа ове и овакве младежи о којој се најласкавије изражавао, говорио да је Анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске представљала национални потрес који је „пробудио и оне који су мртвим сном спавали“, и тиме ставио на ноге целокупну српску омладину чији се нови, пробуђени национални дух „као грмљавина снаге и одушевљења проломио на бојним пољима на Пчињи, Лабу, Ибру и Вардару...“,¹¹ водећи ове младе људе у јесен 1912. године ка првом кораку коначног националног уједињења за које се, иако из данашње перспективе сувише идеалистички, тада искрено веровало да ће вечно потрајати.

Мада су се борбе за национално уједињење на крају неминовно завршиле пушком, оне су ипак започеле пером које је у неку руку и припремало терен за наступајуће догађаје. *Босанска вила*, која је након трогодишње паузе поново почела да окупља муслиманске сараднике на својим страницама, поучена искуством, избегавала је њихово национално етикетање које су, пак, муслимански писци нове генерације сами истицали. Ипак, најснажнији књижевно-национални покрет јавио се тих година у

⁹ Ј. Скерлић, *Нови омладински листови и наш нови нарашћај*, Српски књижевни гласник, књ. 30, св. 3, Београд 1913, 217.

¹⁰ М. Екмечић, *Стиварање Југославије 1789–1918*, Београд 1989, 488.

¹¹ Ј. Скерлић, *нав. дело*, 217.

Мостару, и то највише захваљујући чувеној мостарској књижевној тројци коју су чинили песници Алекса Шантић, Светозар Ћоровић и Јован Дучић. Они су 1896. године покренули књижевни часопис *Зора* који је на неки начин представљао допуну *Босанској вили* и у том смислу није имао никакве конкурентске амбиције према сродном часопису. Напротив, њихова синхронизована сарадња представљала је окосницу културно-националног рада према босанскохерцеговачким муслиманима. *Зора* је од самог почетка доносила прилоге о муслиманском животу и обичајима, народним умотворинама, традицији и култури и окупљала велики број младих муслиманских писаца популаризујући њихово књижевно стваралаштво. У првом броју, на првој страни часописа, објављена је чувена Шантићева песма „Остајте овђе...“,¹² која је постала један од кључних мотива муслиманско-српске сарадње у оквиру мостарског књижевног круга. Њени стихови представљали су мисију која је око себе, већ у првој години, окупила тројицу муслиманских писаца на страницама листа, уједно и сарадника *Босанске виле*: Османа Ђикића, Авда Карабеговића Хасанбегова и Риза-бега Капетановића чија је заступљеност у *Зори*, нарочито прве двојице, била скоро подједнака Шантићевој и Дучићевој. Да је превасходна намера уредника била пробој међу муслимански свет, сведочи и песма Драгутина Илића, *Изабраник*, посвећена пророку Мухамеду, која се нашла на другој страни првог броја листа, одмах иза Шантићеве.¹³ У следећем, другом броју *Зоре*, Ћоровић је објавио приповетку *Хабаби – Црпцица из мухамеданског животоа* – о пријатељству два млада муслиманска бега, која је, природно, обиловала оријентализмима, а након тога, готово у сваком броју *Зоре* нашао би се понеки књижевни прилог посвећен „црпцицама“ из муслиманског живота и обичаја. Јован Дучић је касније говорио да су Шантић и Ћоровић покретањем *Зоре* покренули један нови, духовни устанак који је на политичком и књижевном небу изнедрио нови, национални Мостар којим су били инспирисани не само хришћани већ и муслимани.¹⁴ Како је то Дучић и нагласио: „У том Мостару из чијих шапаца никада није хтео да изађе, Шантић не беше више носилац само једног талента, него читаво оличење националног идеала; и не беше само трубадур, него прави духовни вођ оmlадине“.¹⁵ А оmlадина, и то она муслиманска, није му остала дужна.

¹² А. (лекса Шантић), *Остајте овђе...*, *Зора*, бр. 1, од 30. априла 1896, у Мостару, 1.

¹³ Драг(утин). Ј. Илић, *Изабраник*, *Зора*, бр. 1, од 30. априла 1896, у Мостару, 2.

¹⁴ Ј. Дучић, *Алекса Шантић, Мостар и Херцеговина*, приредили Р. Димитријевић, Ј. Радуловић и А. Наметак, Југословенско професорско друштво 1937, 69–70.

¹⁵ *Истио*, 70.

Српски опозициони рад према аустроугарским властима и приближавање босанскохерцеговачким муслиманима у заједничкој борби за српски национални идентитет, своје прво велико књижевно признање добили су неколико година након покретања *Зоре* кроз збирку песама *Побрајимсџиво*. Збирку су потписала тројица најзначајнијих представника оних који су себе називали Србима муслиманске вере – Осман Ђикић, С. Авдо Карабеговић и Омер-бег Сулејманпашић Скопљак, и она је на неки начин представљала врхунац њиховог дотадашњег рада на „национализовању“ муслимана кроз сарадњу са српским листовима. Мада у збирци преовладавају пре свега родољубиве песме посвећене српству (*Поздрав домовини, Српска вила, Пред освијџ, Црној Гори, Душманима, Српсџиву*) у њој је заступљен и већи број песама посвећених српским писцима који су и уметнички и национално утицали на ове младе муслиманске песнике (*Бранку, Змај Ј. Јовановићу, Вуку Сџџ. Караџићу*).

Збирка је објављена 1900. године у Београду и једногласно поздрављена од стране критике у складу са својим несумњивим књижевноисторијским и политичким значајем: „Српство им је идеал, гесло, нада, крепкост, веза, побратимство, с тим пре и с тим силније, што се не крије иза какве вере већ се поноси тиме, да може самостално да постоји и да хоће и разноверну браћу да пригрли и побрати“, писао је 1901. године Милан Савић у *Лейџојису Маџице српске*.¹⁶ У *Зори* је приказ збирке написао Атанасије Шола који је, апострофирајући ауторе као песнике средњег талента у стварању патриотске поезије, што по његовом мишљењу такође много значи и задовољава, додао ипак да из њихових стихова избија „једнакост осјећаја и предмета, који буде те осјећаје, а буде их, опет, код све тројице на једнак начин. А од свих предмета, који младим овим пјесницима највише звукова са лире измамише, најглавнији, а као младим, занесеним, и непоқвареним људима и најприроднији, јесте љубав према отаџбини и роду своме“.¹⁷ У складу са националном политиком развијања заједништва Шола даље додаје да сваки од ових песника пева „слози свога рода, гледајући у њој једину наду за бољу будућност, јер с болом увиђа, да се у прошлости много, иако можда бесвјесно, гријешило и да су те прадједовске, нехотичне грешке „разбратиле једнокрвну браћу...“¹⁸. Српска књижевна критика је на тај начин једногласно поздравила ову збирку истичући ипак у први план њен родољубиви карактер, што је било у складу са оп-

¹⁶ М. Савић, *Побрајимсџиво. Пјесме Омер-беџа Сулејман Пашића, Османа А. Ђикића и С. А. Карабеговића*, Летопис Маџице српске, св. 2, Београд 1901, 98.

¹⁷ У.(редник), *Побрајимсџиво. Пјесме Омер-беџа Сулејман Пашића Скопљака, Османа А. Ђикића и С. А. Карабеговића*, Зора, бр. XII, од 1. децембра 1900, у Мостару, 428.

¹⁸ *Исџо*.

штом тенденцијом пружања подршке младим муслиманским песницима наклоњеним српској идеји. Круну збирке, њену најпознатију, и са становишта историјскополитичког тренутка најзначајнију песму, чинила је свакако *Химна Срба муслимана* настала из пера Османа Ђикића.

На основу ових стихова Ђикић је јасно био исказао идеју водиљу Срба муслиманске вере у смислу раздвајања верског и националног, без потребе одрицања било којег од та два културолошка идентитета. То је уосталом био принцип на коме су почивали и ставови свих његових истомишљеника међу муслиманима, а који су за већину припадника претходне генерације били у већој мери неприхватљиви. Старије генерације муслимана још увек су своје симпатије поклањале султану у Цариграду и поред напора српске или хрватске стране да их придобије за своју националну идеју. Чак се показало да ни аустроугарско „бошњаштво“ није хватало дубљег корена међу конзервативним муслиманима који су на сваког ко би се удаљио од свог верско-националног „турског“ одређења гледали са великим подозрењем. Тако је и Осман Ђикић, стожер и главни стуб окупљања напредне муслиманске омладине и национално-културни радник за чију се поезију често наводи да је остала у сенци друштвеноисторијске улоге коју је играо као реформатор, идеолог и васпитач младих муслимана у српском националном духу, у почетку пролазио кроз велика искушења и одбацивања чак и оних који су га касније сматрали својим духовним вођом.

Можда и најбоље сведочанство о тешкоћама у исказивању српског националног афинитета и уопште друштвено-политичкој клими која је у то време владала међу муслиманима Босне и Херцеговине, оставио нам је Хасан Ребац, рођени Мостарац и један од потоњих Ђикићевих следбеника као и оснивача *Београдског Гајреџа Осман Ђикић*, подсећајући се како су у тим првим годинама Ђикићеве афирмације на њега гледали не само старији, већ и млађи нараштаји међу муслиманима:

„У Мостару у такозваној кираетхани скупили смо се неколико нас дјечака, ученика основне школе, око младог и бујног Османа Ђикића и он нам говораше о лепоти наших народних пјесама и упућиваше нас да их читамо. Он је обично говорио с нама као да је наш друг иако је био велики, потпуно одрастао, а говорио је слатко, другарски питомо, и све нас опајао говором. С правим заносом је наставио да нам објашњава како ове наше пјесме имају исто тако и наши православни као и ми муслимани, да су све једнаке речи, облици, описи и све, да су на једнак калуп и код једних и код других, да се певају уз гусле или шаргију и по томе се види да смо ми муслимани исто што и наши православни, да смо синови истога народа, да смо сви Срби.

Сећам се, као и да нас сада гледам, како управо гутамо речи Османове, али и како смо сви наједанпут и стрецнули, како наједанпут погледасмо и занемесмо кад Осман изведе из свога разлагања закључак да смо и ми муслимани Срби. Осман покуша да настави говор, али га наше друштво престаде слушати. Узалуд је он настојао да некако поврати старо расположење, није му пошло за руком и ми се ускоро растурисмо од њега готово и неопростивши се.

Одатле сам ишао кући са другом Омером и наставили смо разговор о Османовој дрскости где нас назва Србима. Цео се овај разговор сводио на то: Ми, па Срби, како је могао тако нешто да каже. По чему смо ми Срби кад смо ми муслимани, који се не крсте никако, а поготово се не крсте су три прста, а познато је да је Србин онај који се крсти су три прста. Мора да се Осман покрстио, док вели да је Србин.

Од овог разговора с Османом сви смо га се клонили, сви смо га сматрали ђаурином и престали смо га волети¹⁹.

Дуги низ година потом, сам Ребац је, као осведочени борац против аустроугарске окупације, српски добровољац у балканским ратовима и Србин по националности, муслиман по вери и Југословен по опредељењу, на једном другом месту изјавио да „ни у једном делу нашег народа немамо више очуваних српских расних одлика и особина, више очуваних старих српских прехришћанских обичаја, навика и наклоности него што их има код Срба муслиманске вере“.²⁰ Истичући Османа Ђикића и његов покрет око кога се окупљала сва србофилска муслиманска омладина, Ребац је говорио како је Аустрија, која је на све начине покушавала да спречи ову појаву код босанскохерцеговачких муслимана својом пропагандом – српски народ за наше православне, хрватски народ за наше католике и муслимански народ за наше муслимане – успела у својој намери код свих осим код групе Османа Ђикића.²¹ И заиста, Осман Ђикић је постао симбол Срба муслимана и пијемонт њиховог окупљања у борби за српску националну мисао и идеју.

Прву песму објавио је у мостарској *Зори* и то захваљујући Светозару Ђоровићу, који је потом његове песме слао *Босанској вили* и *Бранковом колу* сврставајући тако младог Османа у мостарски књижевни круг као његовог најмлађег члана. Ђикић је уз то, као пандан Хермановим *Народним ѿјесмама мухамедоваца у Босни и Херцеговини* које је објавила

¹⁹ Х. М. Ребац, *Осман Ђикић*, Вардар, бр. 13, Београд 1924, 118–120; М. Rizvić, нав. дело, 160.

²⁰ Х. М. Ребац, *Срби муслиманске вере у Босни и Херцеговини (ѿполитичка ѿшлост)*, Летопис Матице српске, књ. 306, св. 2–3, Нови Сад 1925, 118.

²¹ *Истѿо*, 114.

Земаљска влада и *Јуначким њјесмама (мухамедовским)* које је у два издања објавила Матица хрватска у својој едицији „Хрватске народне пјесме“, прикупио збирку народних песама коју је насловио *Херцеговачки бисер. Српске народне мухамеданске женске њјесме*, сматрајући да би српске културне институције штампањем једне овакве збирке могле адекватно да одговоре на хрватске и аустријске покушаје својатања муслиманске народне поезије. *Зора* која је већ критиковала Матицу српску на својим странама због, како наводи, њене индиферентности према овом важном националном питању, чиме „потпомаже на тај начин тако отворену отимачину Хрв. Матице у неограђеном врту наше лијепе српске народне поезије, Понтеону српске прошлости и њених јунака“,²² огласила је ову Ђикићеву збирку позивајући српске издаваче да објаве песме које је сакупио „наш вриједни скупљач и брат Мухамеданац, даровити млади пјесник Осман А. Ђикић...“²³. Уз нагласак да аутор не тражи никакав хонорар за своју збирку, *Зора* је, још једном се осврнувши на, како наводи, жалостан став Матице српске, изашла пред српске издаваче речима прилично оштрим и некњижевним али, како је сматрала, неопходним за подизање националне свести по овом питању: „Ко нам се јави и прими ову понуду, изнијећемо га с благодарношћу пред српски свијет. Ко нам се не јави, не ће му ни мало служити на част, кад га не буде на списку оних, који се родољубиво одзивају нашем приједлогу ког држимо за потребна. Књижаре и штампарије наше воле да, поред личних обзира, истакну и своје обзире према српској књизи, своје пионирство српске ријечи и своју патриотску мисију у народу. Гдје тога и колико је тога, идемо да видимо и овај пут“.²⁴ Да ове речи нису биле без одјека у српској јавности, доказ је и то што је збирку откупила Српска краљевска академија исплативши чак и пристојан хонорар Ђикићу.²⁵ Ипак, збирка и поред тога никада није доживела своје штампано издање.

²² Аноним., *Најљейше српске народне њјесме*, *Зора*, бр. 6, од 30. јуна 1898. у Мостару, 230–231; Аноним., *Ојейі о сабирању наших народних њјесма*, *Зора*, бр. 7–8. од 31. јула 1898. у Мостару, 285.

²³ Аноним., *И ојейі о српским народним њјесмама*, *Зора*, бр. 9, од 1. септембра 1898. у Мостару, 327.

²⁴ *Истїо*, 328.

²⁵ „И према томе, мољци у нашем уредништву, јели би једну лијепу збирку народног бисера, да нам скупљач, који је студент у Цариграду, не саопћи да је у тој незгоди наишао ипак на издавача: ту збирку откупила је од њега Српска Краљевска Академија Наука у Биограду, уз пристојан хонорар. – Као што смо обрекли у пређашњој биљешци, ми износимо сад тај факат на квалификацију“, Аноним., *Куд се њеде народно благо*, *Зора*, бр. 1, од 1. јануара 1899. у Мостару, 36.

С друге стране, иако је уживао симпатије и благонаклоност српских књижевних, па и политичких кругова, услед аустријских притисака због отвореног исказивања српске националне оријентације, након што је избачен из петог разреда мостарске гимназије, морао је да напусти родни Мостар придруживши се цариградској емиграцији у турској престоници.²⁶ У Цариграду је завршио и гимназију а у исто време је почела и његова сарадња са *Цариградским гласником*, као и српским политичким круговима, због чега је већ 1900. године дошао у Београд на Трговачку академију. Током трогодишњег боравка у Београду објавио је 1900. године *Побрајтисџиво*, 1902. збирку песама *Муслиманској младежи* и 1903. *Ашиклије*, збирку његове љубавне поезије, а оно што је у његовој биографији мање познато је податак да је Ђикић током школовања, у периоду 1901–1902. године, радио и као помоћник коректора *Српских новина* са симболичном годишњом платом од 360 динара, што му је донекле олакшавало издржавање у српској престоници.²⁷ Из Београда се након завршене школе вратио у Босну, што је негде представљало и преломни тренутак Ђикићевог постепеног окретања са књижевног ка политичко-националном ангажовању. Укључивши се активно у покрет муслимана за верску и просветну аутономију, са жалом је констатовао неминовност напуштања своје поезије: „Струна на мојим гуслама је већ одавно прснула. Идеалну и безбрижну појезију замијенила је реална, пуна бриге проза, коју ми је синовљева дужност према напаћеној ми Отаџбини нада све препоручивала. И постао сам – а то и сам знаш – новинар; а као такав не могу – бар у нас не – ни да помислим на стихове...“.²⁸ Овакви Ђикићеви ставови били су у потпуности у складу са временом у коме је лепа реч постепено почела да препушта терен делима. Након што је отпочела заједничка муслиманско-српска сарадња око покрета за верску и просветну аутономију, на ставове муслиманских песника српске оријентације у муслиманској средини се гледало далеко благонаклоније, што је и Ђикићу олакшало пут у

²⁶ Године 1898. је окружни предстојник у Мостару известио Земаљску владу у Сарајеву о активностима српског певачког друштва *Гусле* на придобијању муслимана и муслиманских средњошколаца, и том приликом је приложио листу од 35 имена која су присуствовала последњој позоришној представи. На врху тог списка био је Осман Ђикић као најмлађи али, како се наводи „најрасписанији и најраспјеванији присталица“. (Ј. Лешић, предговор у књизи: О. Ђикић, *Сабрана дјела*, приредио Ј. Лешић, Сарајево 1971, 12).

²⁷ Архив Србије, Министарство просвете – Просветно одељење, 1902-XIV-54, министар просвете и црквених послова П. Маринковић – управи Државне штампарије, 28. фебруара/12. марта 1901, у Београду.

²⁸ О. А. Ђикић, писмо Душану М. Шијачком поводом смрти С. Авде Карабеговића, Авдина споменица, приредио Д. М. Шијачки, Београд 1909, 26.

његовом националном раду.²⁹ Године 1906. покренуо је заједно са Омер-бегом Сулејманпашићем политички лист *Босанско-Херцеговачки гласник* чиме је почео да задире не само у верско-просветно, већ и у политичко поље деловања на које је усмерио своје оштро перо. Исто је чинио и када је следеће године почео да пише за *Мусавиј* који је основао и уређивао Смаил-ага Ђемаловић, још један угледни Мостарац.³⁰ Сам Ђемаловић је истицао велико олакшање Османовим доласком на место уредника листа, говорећи како је Ђикић некада знао и сам да попуни читав један број, мада је то представљало двосекли мач с обзиром да је због Ђикићевих политичких ставова које је у часопису јавно износио, лист често бивао на удару цензуре.³¹ Ипак, најактивнији је био као секретар, а потом и уредник листа *Гајреј*, гласила истоименог муслиманског просветно-културног друштва основаног 1903. године. Само друштво је основано са превасходно хуманитарним намерама помагања у школовању сиромашних муслимана, као и уопште образовног и културног уздицања муслиманског друштва у Босни и Херцеговини. Током првих година постојања и друштва и часописа, основаног пет година касније, негован је превасходно муслимански народни дух, па иако је нова аустроугарска политика, након напуштања „бошњаштва“, предвиђала приближавање муслимана католичком елементу, *Гајреј* није био посебно национално и политички обојен и држао се превасходно интегралног југословенства, усмеравајући своје активности пре свега на културно-просветни план. Тако је већ у једном од првих бројева часописа истакнуто да „Ми Муслимани овдје нијесмо какав засебан народ већ дио једног славенског народа, који се по језику распознаје. И кад се ради о нашем напретку, онда морамо држати

²⁹ Сарадња српског и муслиманског покрета за верско-просветну аутономију оличена је у личности новосадског адвоката Емила Гавриле који је уживао велико поверење муслиманског вођства са којим је одржавао интензивне везе. Гаврила, који је заступао становиште о једном народу са три вере, сматрао је да се нарочито према муслиманима мора водити искрена политика у смислу приближавања и придобијања: „И ако до сад пасивни, имају и имаће велику важност у нашој домовини. С њима ћемо моћи извршити главни смјер наш, без њих или против њих никако. Треба им доказивати, да смо једно те исто, да су нам интереси заједнички и да се морамо против трећег сложити. Особито им морамо чувати вјерску осјетљивост, не намећу(ћ)и им српско име, јер то они у незнању схваћају другачије. Тиме би их само отуђили. Кад се буду толико еманциповали од вјере и ако се буду у том правцу васпитавали, они ће сами до тог увјерења доћи“. (Опширније о активностима и сарадњи Емила Гавриле са муслиманским аутономним покретом видети у: Т. Крајчајић, *Prilog proučavanju veza dr Emila Gavrile sa političkim pokretima u Bosni i Hercegovini*, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, godina XXVIII–XXX, Сарајево 1979, 167–188).

³⁰ Лист *Мусавиј* је покренут управо као резултат српско-муслиманске сарадње у борби за верску и просветну аутономију и постао је званични орган Муслиманске народне организације. (*Исто*, 186).

³¹ С. Ђемаловић, *Осман Ђикић*, Гајрет, Сарајево 1924, 6.

на уму, да се само на тој природној подлози може дигнути зграда наше просвјете“.³² Такође, у овом периоду лист није доносио књижевне прилоге, осим једне новеле Едхема Мулабдића, *Зрње бисерово*, написане са циљем просветно-културног удруживања, а часопис је своје вести из друштвеног живота, извештаје о скупштинама и раду друштва штампао и на латиници и на ћирилици.³³ Августа 1909. године, на годишњој скупштини *Гајреџа* је међутим закључено да се лист *Гајреџ*, који је до тада служио само у друштвене сврхе, реформише у књижевни часопис како би се лектира писана у исламском духу приближила муслиманској породици и народу.³⁴ Са доласком Османа Ђикића на место уредника часописа 1910. године, књижевни прилози добијају на замаху мада је он сам, окупиран културним и политичким радом, листу прилагао углавном своје старије песме. Осим тога, Ђикић је, иако настављајући југословенску оријентацију листа без националног декларисања, као и истицања имена „Србин муслиман“, ипак радио на приближавању ћирилице муслиманима сталним ћириличним прилозима и поучним чланцима из српске штампе уз препоручивање српских књижевних дела и листова, што је било нарочито заступљено током периода његовог уређивања листа. У исто време када је почео са уређивањем *Гајреџа*, почео је да уређује и *Самоуправу*, орган Муслиманске демократске странке коју је 1910. основао заједно са Смаил-агом Ђемаловићем и Хусеином Ђишићем, прешавши тако и званично у политичке воде. Кроз овај орган Ђикић се залагао за начело пуне политичке, управне и економске аутономије у земљи, народно просвећивање и сарадњу свих вероисповести и сталежа уз чврсте везе са Цариградом у верским питањима муслимана.³⁵

Ипак, и поред оваквог друштвено-политичког ангажовања у које је уложио све своје интелектуалне капацитете не остављајући места за писање стихова,³⁶ није сасвим напустио књижевно стваралаштво, окрећући се у последњим годинама свог живота махом позоришној драми. У том смислу, најпознатији, и за његов национално-књижевни рад у овом периоду најзначајнији је *Мухаџир*, позоришни комад написан као апел муслиманима да не напуштају Босну и Херцеговину након анексије 1908. године, чиме је ова драма на неки начин постала његово *Осџајџе овге!* Драма

³² М. Rizvić, *нав. дело*, 223.

³³ *Исџо*.

³⁴ *Исџо*.

³⁵ Т. Крушевац, *Сарајево под аусџиро-уџарском управом 1878–1918*, Сарајево 1960, 350–351.

³⁶ „Радо бих...“, јада се он у једном писму уреднику Летописа Матице српске „... за Летопис написао штогод, али ја сам тако оптерећен послом око Гласника, који сам без икакве сарадничке помоћи пишем, да ми недостаје времена за друго писање. За већ дуго вријеме нисам ни једног стиха написао“. (Ј. Леших, *нав. дело*, 15).

се састоји од три чина од којих је први и најубедљивији. У њему Ђикић настоји да кроз разговор Алаге, главног јунака драме, са женом му Фатимом, братом Заимом, мајком и једним рођаком, изложи све разлоге за и против иселења својих земљака у Турску. Друга два чина чија се радња одвија у Цариграду описују трагедију босанских избеглица у Турској са заплетом и расплетом којима аутор, вероватно у силној жељи да спречи одлазак својих земљака, доста брзоплето и наивно приступа уносећи елементе мелодраме, мада се мора имати у виду да је Ђикић *Мухаџира* писао пре свега као политички ангажовану драму са само једним циљем – да што јаче продре у свест својих сународника и спречи њихову емиграцију која је, као верски чин, представљала негацију националне идеје. Кроз јунаке ове драме Осман Ђикић је уствари износио своје ставове из којих се јасно могу видети три слике стања међу босанскохерцеговачким муслиманима тога времена. Прва је још увек присутно одсуство националне свести које се и даље везује за веру: „Па опет сам ја сто пута бољи Турчин. Ја бих за своју вјеру и главу дао“. Друга је распрострањено осећање готово детиње љубави према султану на кога муслимани и даље гледају као на очинску фигуру, са вером да је довољно да само оду у Турску и да ће их тамо падишах дочекати с кахвом, чибуком и готовим имањем: „... као да мухаџири цркавају од глади. Хмм! Да цар пусти тако своје синове?!...У царској је земљи Алах сваком на јардуму...тамо гдје царска влада влада, гдје наш свијетли Падишах царује. Тамо, Бечирага, тамо је наш прави ватан, тамо је срећа и свако добро наше...Мени је ћефил Султан. Ја сам дошао њему под скут... Он је белли мислио да ће га кад дође у Турску сам Султан на стамболским вратима дочекати и пригрнут својим чурком“. Трећа слика представља бојазан оног другог дела муслиманског становништва, међу којима је и сам Ђикић, за очување муслиманског елемента у Босни и Херцеговини који је, нарочито у годинама после анексије, почео значајно да се расипа остављајући своја испражњена имања туђинима „што ко скакавци преплавише нашу земљу и што нам пркељају некаквим језиком од сто руку, те се баве по свој земљи ко да им је од ћаће остало“. Због тога Ђикић, стављајући своје речи у уста једног од актера драме, апелује на своје земљаке: „Са селењем се ради баш против Ислама...Ако се муслимани из ове земље иселе и оду пут бијела свијета, престаће и глас мујезинов, престаће, јер неће имати кога да дозива“.³⁷

³⁷ Сви цитати из драме *Мухаџир* преузети су из: О. Ђикић, *Сабрана дјела*, приредио Ј. Лешић, Сарајево 1971, 318–343; Колико је након анексије емиграција босанско-херцеговачких муслимана узела маха и колико је верско осећање код њих било изражено забележио је и Гастон Гравије наводећи да су у Београду они пунили читаве возове који су одлазили за Турску: „У првим мјесецима одлажаху аге и бегови, засебно са својим породицама; сада, то су масе сиромашних сељака којима је једва преостало да

Као и читав националнопропагандни рад који је током последњих деценија 19. и првих деценија 20. века вођен најпре кроз књижевно стваралаштво, да би потом прешао на друштвенополитичку а онда и војну акцију за национално ослобођење и уједињење, тако је и Ђикић започео своју мисију песмом, да би је у каснијем периоду заменио другим врстама културно-националног и политичког ангажовања. До пушке ипак није стигао с обзиром да је умро веома млад, и то у предвечерје Првог балканског рата, мада су многи његови муслимански саборци у књижевном и културном раду отишли те 1912. на бојна поља Пчиње, Лаба, Ибра и Вардара. Цео трећи број *Сарајевске омладине* био је посвећен рано преминулом Осману Ђикићу који је по речима Јована Скерлића „јасније но ико међу босанско-херцеговачким муслиманима осећао потребу напретка – насупрот јефтино опортунистичкој политици старих који се осећају ближи индијским муслиманима, алжирским Арабљанима и азијским Курдима но једнокрвним Србима и Хрватима, људима своје расе, свог језика, са којима су одувек били и са којима морају навек бити“.³⁸ У некрологу објављеном у *Полицици* Јован Дучић, који је Ђикића сматрао најизразитијом личношћу нашег муслиманства после Мехмед-паше Соколовића,³⁹ је забележио: „Млад, пун полета, у 34. години живота, морао је оставити недовршене и врло важне послове, човек у чијим је рукама био онај златан конач политички који би Српском Народу створио парламентарну већину, а Босни и Херцеговини лепшу будућност...Јадни Османе, нека ти је лака земља, којој си сав век посветио и за коју си тако несебично, мудро и поштено радио!“.⁴⁰

И заиста, Осман Ђикић је био пре свега национални радник чија је поезија била саставни део његовог националног рада а не нешто што је остало у његовој сенци, како се данас често истиче. Мада се са ове временске дистанце његовим стиховима приписује осредњост, и мада му је српска књижевна јавност заиста била наклоњена пре свега због његовог националног опредељења стављајући у други план стварну књижевну вредност његовог литерарног стваралаштва, мора се имати у виду да је Осман Ђикић живео пре свега сувише кратко да би стигао да испољи свој

се прехране кад су узели своје приходе од кметова и платили порезе које дугују држави; ту је било исто тако мноштво младића који нису запамтили вријеме Турака, – и сви се слагаху говорећи да онај није Турчин који не живи на султановој земљи“, Г. Гравије, Емиграција Муслимана из Босне и Херцеговине, *Преглед*, бр. 7–8 од 15. јануара 1911. у Сарајеву.

³⁸ Ј. Скерлић, *нав. дело*, 217.

³⁹ Ј. Дучић, *Песме; О јесницима*, Нови Сад, Београд 1971, 308.

⁴⁰ Ј. Дучић, *Осман Ђикић. – Неколико црџа из животоа једног великог човека* – Политика, бр. 2934 од 18. марта 1912, у Београду, 2.

прави књижевни таленат и песничку индивидуалност, а да је стихове, услед социјално-културних и политичких активности, писао још и краће него што је живео. И поред тога, Осман Ђикић се остварио на свим пољима свога деловања и као такав је остао упамћен. Био је не само песник, писац, новинар, педагог, учитељ и политичар већ пре свега један културолошки феномен свога доба, остваривши за своје 33 године нешто за шта многим не би била довољна ни три животна века стогодишњака. Први међу једнакима, реформатор, идеолог и васпитач, читав свој кратки живот је посветио подизању муслиманске младежи у просветном, културном и друштвеном погледу и као такав је постао симбол муслиманске омладине и на националном и на књижевном пољу.

Jovana Šaljić

OSMAN ĐIKIĆ AND HIS STRUGGLE

S u m m a r y

The second half of the 19th century was shaped by a number of historical and political changes in the Balkan South Slavic area. Muslim Ottoman Empire was increasingly retreating before the national movements of the Balkan Christians, leaving them to create their own future within their new nation-states. Besides those new nation-states, the empire left behind the numerous indigenous Balkan populations that have been forced for centuries to live under the sultan's turban. Although the greater part of these people, especially Christians, could hardly wait for a new life in their own national states, there were also those who saw their own downfall in empires' withdrawal and ending of common traditions and the way of life. That was also indigenous population of South Slavic origin in the Balkans which, during the Ottoman rule, especially in Bosnia and Herzegovina, took the Islamic faith and became Muslim. Their main problem was continuation of identification of their religious and national identity even after the withdrawal of Turks. However, the younger generations of Muslims who didn't remember the Ottoman period, sought to break this tradition and started to identify themselves with the Serbian, Croatian and later the Yugoslav national identification, based on a common language and origin. The most famous among them was Osman Đikić who dedicated his whole life to the struggle for the unification of the Orthodox and the Muslims. He fought this fight through his patriotic poetry and later also through political engagements.

Key words: Osman Đikić, Serbs of Muslim faith, Bosnia and Herzegovina, literature, religious and national identity